

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2024

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo lexi xi na tipheji ta 28.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

- Laha mukamberiwa a nga hlamula swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, koreketa nhlamulo yo sungula. (**Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.**)
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B NA C, koreketa nhlamulo leyo sungula, u tshika leyi landzelaka. Loko a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka XIYENGE xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
- Loko mukamberiwa a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
- Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi himfanelo, koreketa ku ya hi xiletelo xa makoreketelo.
- Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi nyike nkutlunya.
- **SWIVUTISO SWA XITSALWANA**
 - Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani u kanela na vakoreketinkulu. **Tirhisa tirhubiriki ta makambeleso eka XITANDZHAKU XA A na XITANDZHAKU XA B ku kambela switsalwana swa vakamberiwa.**
- **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
 - Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, a nga xupuriwi.
 - Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO na MATITWELO a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
 - Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/ MAVONELO a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)****'DYANDZA RI NGHENILE' – MA Khosa****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 27 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi ra vutshila ku hlamusela ku biha ka xiyimo xa dyondzo etikweni, laha vadyondzi va nga ha tsakeriki ku dyondza. Loko va ya exikolweni timbilu ta vona a ti kona, leswi endlaka leswaku ku va na vusweti bya dyondzo eka vona.

- Eka ntila wa 6 lowu nge: 'Dyondzo yi hundzulerile bya ngoma ya timbyana' mutlhokovetseri u tirhisile xihlambanyiso/xifananiso/xipimaniso ku hlamusela leswaku dyondzo a ya ha ri na nkoka eka vadyondzi hikuva a va swi tsakeli ku dyondza.
- Mutlhokovetseri u tirhisile xigego eka ntila wa 12 lowu nge: 'Vana dyondzo se eka vona i xinghunghumana'. 'Xinghunghumana' i nchumu lowu tirhisiwaka ku chavisa vana leswaku va nga fambi vusiku. Hindlela leyi mutlhokovetseri u humelerisa xiyimo xa le henhla xa hilaha vana va chavaka ku dyondza hakona.
- Hi ntila wa 14 lowu nge: 'Loko va byeriwa hi yona va hlamba na timbilu' mutlhokovetseri u tirhisile xivulavulelo 'ku hlamba timbilu' leswi vulaka ku va munhu a nyenyetseka a lava ku hlanta. Hi xivulavulelo lexi u hlamusela leswaku vadyondzi a va lavi na ku twa nchumu, va nyangatseka loko va byeriwa hi dyondzo.
- Xithathelo lexi nge: 'Tibuku ti kurhile, ti humile nkuxu' eka ntila wa 18 xi kombisa leswaku tibuku ti pfumala vahlayi hikuva vadyondzi a va ha lavi ku dyondza. U tirhisile marito ya ku 'kurha' na 'nkuxu' ku kombisa mukhuva lowu tibuku ti vekiwaka nkarhi wo leha ti nga pfuriwi ti kala ti onhaka hawona hi ku va ti nga hlaiyiwi.
- Eka ntila wa 26 lowu nge: 'Va byeli hi ku kunguhata mi ta tlulana milenge' ku tirhisiwile xivulavulelo 'ku tlulana milenge' lexi vulaka ku holova. Hi ntila lowu mutlhokovetseri u kombisa hindlela leyi vadyondzi va hlawulaka ku tswala vana ku tlula dyondzo leswaku va ta kuma mali ya mudende, lero va ala na ku tsundzuxiwa ku tirhisa swisivelambekeko.

Matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ra vutshila eka xitlhokovetselo lexi ya humelerisa vuswikoti bya yena byo paluxa ku biha ka xiyimo xa dyondzo etikweni, laha vadyondzi va nga ha tsakeriki ku dyondza. Loko va ya exikolweni timbilu ta vona a ti kona, leswi endlaka leswaku ku va na vusweti bya dyondzo eka vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 06****X&R = 04**

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 27 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]**XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)****'MAKHELWANA U HUNDZILE' – HG Makhubele**

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa hungu ra vaakelani lava a va rhandzana no pfunana eka swo tala kambe ku fika nkarhi lowu va vengana ku tlula mpimo kufikela laha un'wana wa vona a nga tivutisa swivutiso swo kala tinhlamulo ehenhla ka xivangelo xa ku vengana loku hikuva rivengo ra vona i rikulu.√√ (2)
- 2.2 'A ka ha dzahisaniwi fole, vutsondze byo tidlayela mbyana.'/Ntila wa 6.√ (1)
- 2.3 onheke./C.√ (1)
- 2.4 Ku 'swondzolotana' i ku va vanhu va langutana nkarhi wo leha.√ Mutlhokovetseri u ri tirhisile ku vula leswaku vaakelani lava va vengana ngopfu.√√ (3)
- 2.5 Leswaku vaakelani lava va vengana ku tlula mpimo/swinene.√ (1)
- 2.6 A ndzi ta va tsundzuxa ku hanya swin'we hi kurhula na rirhandzu leswaku va ta kota ku pfunana eka leswinene na leswo biha hikuva vaakelani va tshama swin'we/kusuhi na kusuhi ku tlula maxaka ya vona ya ngati.√√ (2)
- (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[10]**XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)****'MBYANA' – HT Chauke**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu wa xisiwana loyi a xanisiwaka no tirhisiwa ku vava hi lava a tshamaka na vona, laha a laviwaka ntsena loko a fanele ku tirhisiwa kambe a nga khensiwi. Munhu loyi u navelela vaxanisi va yena ku hlupheka no va yena a tikuma a humelerile leswaku na yena a ta va kholela.√√ (2)
- 3.2 'Vatswari vanga, a mi hundzuluxinyana swikosi mi phalala?'/Ntila wa 9.√ (1)
- 3.3 lova./B.√ (1)
- 3.4 Ku 'londzota' i ku tirhisa swilo leswi nga ha riki swa nkoka eka vini va swona.√ Eka xitlhokovetselo ri hlamusela leswaku munhu loyi u nyikiwa ntsena swakudya leswi nga sala khale/leswi nga onhaka.√√ (3)
- 3.5 Wu hlamusela leswaku u ta humelela a va na leswinene.√ (1)

- 3.6 A ndzi yimi na kona hikuva a hi mhaka ya kahle ku navelela munhu swo biha hambi a lo ku xanisa njhani hikuva a hi mfanelo ku ttherisela vubihi hi vubihi.√√

KUMBE

Ndzi yima na kona hikuva va n'wi xanisile ngopfu kutani na vona va fanele ku xaniseka tanihileswi na yena va n'wi xaniseke.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(2)
[10]

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)

'XI TA BULUKELA MUCHAYERI!' – KJ Ngobeni

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa xifaniso xa vafundhisi lava tsundzuxiwaka ku chumayela na ku rhangela tikereke ta vona hindlela ya ntiyiso hikuva va ta fanela ku tihlamulela hi siku ra makumu.√√ (2)
- 4.2 'Tshamani mi tatile tivoni hi mafurha.'/Ntila wa 12.√ (1)
- 4.3 kanakana./A.√ (1)
- 4.4 Eka Xikwembu.√ Mutlhokovetseri u ri tirhisile ku byela vafundhisi leswaku va fanele va tirha ntirho wa vona hi ku hetiseka hikuva Xikwembu xi ta lava mbuyelo lowunene eka vona.√√ (3)
- 4.5 U va lemukisa hi khombo leri nga va humelelaka hi siku ra makumu loko va nga rhangelangi tikereke ta vona hindlela leyinene.√ (1)
- 4.6 A ndzi ta tsaka swinene√ hikuva a ndzi ta va ndzi ri karhi ndzi tsundzuxiwa ku lulamisa timhaka ta mina ndza ha ri na nkarhi, leswi a swi ta ndzi pfuna swinene.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO

VHILWA RA VUTOMI: SJ Malungana

XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)

'VUTLHARI' – SJ Malungana

- 5.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi nkoka wo va munhu a hlawula vutlhari evuton'wini. Mutlhokovetseri u kombisa hilaha vutlhari byi endlaka munhu a venga vubihi a rhandza vunene. U kombisa leswaku lava rhandzaka vutlhari va humelela evuton'wini.√√ (2)

- 5.2 'Ku hanya ko fuwa vutlhari ku tlula nsuku.'/Ntila wa 4.√ (1)
- 5.3 yingisaka./D.√ (1)
- 5.4 Rito 'khulela' ri vula ku basisa/susa nhova.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku ku kuma vutlhari swi lava u swi tirhela, u lwa hi matimba ku susa swo biha evuton'wini bya wena.√√ (3)
- 5.5 U hlamusela leswaku munhu loyi a tlhariheke u venga/papalata ku tiarisa na nkanu/ku ala ku teka switsundzuxo.√ (1)
- 5.6 A ndzi ta tikarhatela ku hambana na swiendlo swo biha, ndzi endla leswinene leswi kombisaka vutlhari./A ndzi ta yingisela loko ndzi tsundzuxiwa.√√ (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**NOVHELE****XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'U nga kandziyi mhirhi u vona ku lurha yi ta ku luma', lexi hlamuselaka leswaku u nga pfuki munhu wo lurha hikuva u ta ku vavisa wu kombiwa hi leswi humelalaka exikarhi ka Hlongwane na Chavalala etsalweni.

- Hlongwane na Chavalala a va tirha swin'we efemeni ya PPE. Hlongwane u sungurile ku venga no xanisa Chavalala hikokwalaho ka mintirho ya yena yo hlawuleka, kutani a n'wi vondzoka hi ku chava ku tekeriwa xitulu xa vuseketeri bya mininjhere. Loko Chavalala a yisa swiviko swa ntirho eka yena a a n'wi hembela a ku a nga n'wi nyikangi kambe Chavalala o miyela a landza vumbhoni bya leswaku u n'wi nyikile.
- Loko Chavalala a yile ku ya kombela ku ya enhlengéletanini yo hlangana na van'wamabindzu u n'wi hemberile a vula leswaku a nga kombelangi mpfumelelo. Chavalala u vulavurile na yena hi xichavo a tlhela a n'wi komba vumbhoni byo komba leswaku a a n'wi nyikile mpfumelelo.
- Loko ku ta huma poso ya vuhlanganisinkulu, Hlongwane u lwile hi matimba leswaku Chavalala a nga yi kumi yi ta kumiwa hi munghana wa yena George Mathebula loyi a a tirha eka *The Summit News*.
- U hemberile Chavalala eka vaBriggs a ku Chavalala u ya entirhweni a nwile, Chavalala o lurha a nga phikizani na yena.
- Loko ku kunguhatiwile leswaku Chavalala u fanele ku ya eEurope, Hlongwane u vurile leswaku Chavalala a nge yimeli feme hikuva u komile no va na marhengwe, a bumabumela leswaku munhu wa kahle i Mathebula kambe Briggs u sindzisile leswaku Chavalala a famba.
- Chavalala hambile a twa hi makungu yo biha ya Hlongwane yo lava ku thola Mathebula u lo miyela a nga n'wi vutisi, a ya emahlweni a tilulamisa ta riendzo ro ya eEurope.
- Hlongwane na vanghana va yena va lukile kungu ro yiva cheke ya feme, va hakelela Chavalala xikweleti xa masofa xa le ka OK hi xikongomelo xo n'wi hlongorisa entirhweni.
- Loko Chavalala a vuyile hi le Europe u karihile swinene loko a twa ta ku yivisiwa cheke, ta ku khomiwa ka Nyeleti na ku yimisiwa ka yena entirhweni hi nandzu wa kona.
- U pfunanile na Mlambo a sindzisa leswaku vayivi va ntiyiso va khomiwa. Hlongwane na vanghana va yena va hetelele va khomiwile, laha Hlongwane a heteleleke a hlanganile nhloko hi ku va matshalatshala ya yena yo wisa Chavalala ma tsandzekile ku humelela.

Leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa swinene xivuriso lexi nge: 'U nga kandziyi mhirhi u vona ku lurha yi ta ku luma', lexi hlamuselaka leswaku u nga pfuki munhu wo lurha u ta ku vavisa hikuva ku lurha i ku tumbeta vukarhi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06

X&R = 04

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 A a ri enhoveni/emixanatsini.√ A a etlele emovheni.√ (2)
- 7.2 A va nga tirhisani tanihileswi Hlongwane a a va venga no va xanisa swinene.√√ (2)
- 7.3 Eka norho lowu Chavalala u kombisiwa a tirha kahle na vatirhikulobye, a va xixima no yingisa swivilelo swa vona, leswi yelanaka na ntirhisano na mahanyelo lamanene lawa a a hanya wona entirhweni.√√ (2)
- 7.4 pfukile./C.√ (1)
- 7.5 Swi kombisa rivengo./Swi kombisa ku pfumala ku titsheмба.√ (1)
- 7.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Yi ndzi dyondzisile leswaku loko ndzi tshuka ndzi sukile entirhweni hi nkarhi wa ntirho ndzi fanele ku lela varhangeri na lava ndzi tirhaka na vona ku endlela leswaku swi tiveka leswaku ndzi kwihi.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 7.7 Ndzi nga vula leswaku a hi endlelo ra kahle hikuva swi kombisa ku va a nga xiximi ntirho wa yena.√ (1)
- 7.8 A ndzi ta nyuma/vaviseka emoyeni.√ A ndzi ta cinca ndzi rhangela no letela vanhu hindlela leyinene.√ (2)
- 7.9 Brooks a a ri mininjhere,√ Hlongwane a a ri mupfuneti wa mininjhere.√ (2)
- 7.10 Brooks a a kumile riqingho leri n'wi tiviseke hi ta cheke leyi hakeleke xikweleti xa Chavalala, kutani a a lava ku twisisa mhaka ya kona.√√ (2)
- 7.11 I ntlimbo wa le handle√ lowu a vangeriweke wona hi Hlongwane loyi a yiveke cheke ehofisini ya yena a lava ku n'wi hlongorisa entirhweni.√ (2)
- 7.12 U va lemukisa hi khombo leri nga va welaka loko va nga ri na vuxiyaxiya.√√ (2)
- 7.13 Eka Hlongwane√ hikuva vukungundzwana bya yena byo yiva cheke byi hetelerile byi humela erivaleni.√ (2)
- 7.14 A nga endlangi kahle hikuva u vanga madzolonga no onha ntsako na kurhula leswi faneleke ku va kona entirhweni.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Xivuriso lexi nge: 'Mbhuri a yi tiveleki' xi hlamusela leswaku munhu wo lulama a nga tali ku tekeriwa hi vana va yena eku lulameni ka yena. Mhaka leyi yi tikombisa kahle eka vutomi bya Madambi na Celela etsalweni.

- Madambi a a ri n'wana wa mativula wa Mufundhisi Tlhomandloti na mana wa yena N'wa-Basana lava a va ri vanhu vo tirhandza no tshama va basile, laha na muti wa vona a wu tshama wu basisiwile.
- Mufundhisi Tlhomandloti a a navela leswaku vana va yena na vona va tshama va basile va tlhela va tikhata ku tlula vana van'wana naswona a a lava leswaku ndyangu wa vona wu tshama wu ri wa Vatsonga hi ku hetiseka.
- Madambi ematshan'weni yo tekela ku tirhandza ka vatswari va yena, a a nga swi koti ku tshama a basile hambileswi a a tlharihile swinene exikolweni hikuva a a tshama a lo pyi, hi thyaka a tlhela a nga tsemeti misisi na malebv, leswi endleke na leswaku va kala va n'wi vitana hi mavito yo n'wi khovolela/sandza va ku i N'wa-Mikukulu, N'wa-Timbhorhola kumbe Gumba.
- Loko tata wa yena a n'wi arisa ku teka Soluka, u hlambanyile leswaku loko a nga teki yena a nga ka a nga teki nsati un'wana, laha a tinyiketeleke eka ku nwa byalwa leswi a swi hambana na vufundhisi bya tata wa yena.
- Celela a a ri n'wana wa tuva endyangwini wa ka Baloyi. Vatswari va yena a va ri vapfumeri naswona a va navela leswaku a dyondza xikolo a ta va na vumundzuku lebyinene. Ematshan'weni yo dyondza xikolo u tshikile a joyina ntlawa wa swigevenga, laha a va famba va yivela vanhu.
- Mahanyelo ya Celela a ya dyisa mana wa yena Cheyeza mbitsi ku kala a ya eka Mufundhisi Tlhomandloti a ya kombela leswaku a n'wi pfuna ku n'wi tshinya, laha loko a tlhelela ekaya a nga fika a n'wi kuma a ri na mbanga yo baleseriwa hi maphorisa loko a ta va a kumekile a ri eku yiveni na vanghana va yena.
- Loko Cheyeza a ha ri eku hlamaleni na ku rilela ku vavisiwa ka n'wana wa yena, Celela u n'wi nyikile mali yo tala leyi a hlamuseleke leswaku u yi xavile hi vutomi bya yena hinkwabyo, leswi hlamuselaka leswaku mali leyi u yi kumile laha a baleseriweke kona.
- Mbanga ya Celela yi hetelerile yi koxile vutomi bya yena, leswi vaviseke mana wa yena hikuva a a naverile leswaku n'wana wa yena a dyondza xikolo ku fana na vana van'wana kambe a swi vangi tano.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa xivuriso lexi nge: 'Mbhuri a yi tiveleki', lexi hlamuselaka leswaku munhu wo lulama a nga tali ku tekeriwa hi vana va yena eku lulameni ka yena tanihi Madambi na Celela lava nga tekelangiki vatswari va vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

- 9.1 Emutini wa Mufundhisi Tlhomandloti.√ (1)
- 9.2 Celela.√ (1)
- 9.3 Havambirhi a va ri na vana lava a va va dyisa mbitsi.√√ (2)
- 9.4 mupfumeri./D.√ (1)
- 9.5 Ku n'wi wisisa maxangu/ku hlupheka hi ku ya n'wi pfuna ku tshinya Celela.√√ (2)
- 9.6 Celela na vanghana va yena va kumiwile hi maphorisa va ri eku yiveni endlwini ya mulungu kutani maphorisa ya va balesela.√√ (2)
- 9.7 I ntlimbo wa le handle√ lowu a a vangeriwa wona hi n'wana wa yena Celela loyi a a nga rhandzi xikolo naswona a famba na vanghana va swigevenga.√ (2)
- 9.8 I mhaka ya kahle hikuva i ntirho wa vafundhisi ku pfuna vapfumeri/vanhu eka swiphiqo leswi va hlanganaka na swona evuton'wini.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 9.9 N'wa-Mdanisi a a ri un'wana wa vapfumeri va kereke leyi Nyiko a a ri mufundhisi eka yona.√ Meadowlands.√ (2)
- 9.10 N'wa-Mdanisi u xisile Nyiko a ku u na n'wana loyi a vabyaka kutani a a kombela leswaku a ya n'wi khongelela.√√ (2)
- 9.11 Hileswi a nga vona ku ri na n'wana un'we loyi a ri eku tlangeni a tikomba a nga vabyi.√√ (2)
- 9.12 Hileswi Nyiko se a a rhandzana na N'wa-Mdanisi.√ (1)
- 9.13 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku tinghenisa eka timhaka ta vugangu swi na khombo.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 9.14 A swi amukeleki hikuva Nyiko a a ri mufundhisi kutani a a nga fanelangi ku rhandzana na N'wa-Mdanisi loyi a a ri xirho xa kereke ya yena.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 9.15 A ndzi ta khunguvanyeka/vaviseka emoyeni/nyuma√ hikuva a swi ta va swi ndzi susile ndzhuti no yisa ndyangu wa ka hina ehansi.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Mulavi wa mpfula yi nela yena' lexi hlamuselaka leswaku muendlaswivi swi vuyela yena ku kombisa leswaku munhu loyi a fambaka a endla swilo swo ka swi nga ri kahle swi tlhela swi xanisa yena, wu humelerisiwa hi vutomi bya Ntsengele Godfrey Kubayi etsalweni.

- Ntsengele Godfrey Kubayi/Godi a a tekanile na Lindiwe laha a va tshama hi kurhula va tlhela va tiphina hi rirhandzu ra vona. A va xiximana naswona Godi a a nga endli nchumu wo karhi a nga rhangangi a vikela nsati wa yena.
- Godi a a tirha eka mfumo wa khale ka Gazankulu, eGiyani laha a a ri matsalana. Loko ku navetisiwile ntirho wa vumininjhere eka GDC, nsati wa yena Lindiwe u n'wi hlohloterile leswaku a endla xikombelo xa ntirho lowu kutani a wu kuma.
- Loko se a kumile vumininjhere u sungurile ku rhandzana na un'wana wa matsalana Florence Ndlovu, loyi a a tiveka hi ra Mafloza, laha a nga vuya a n'wi tlakusa a va matsalana wa yena.
- Rirhandzu leri ri hlanganisile Godi nhloko hikuva swi endlile leswaku a nga ha vuyi kahle ekaya, laha Lindiwe a nga kala a byela malume wa yena Sambula leswaku va n'wi tshinya.
- Endzhaku ka ku tshinyiwa hi malume wa yena, Godi u lo rhurha na le kaya a ya tshama na Florence eka Siyandhani, laha a lombeke na mali eka GDC yo akela Mafloza yindlu kutani swa ndyangu wa yena swi sala swi nga ha nyawuli, leswi endleke leswaku Lindiwe a sala a kayakaya na ku kurisa vana a ri yexe swi ri karhi swi tika.
- Hikwalaho ko tsandzeka ku tikhoma, Godi na Mafloza va sungurile ku endla timhaka ta masangu ehofisini laha va nga kumiwa kutani va yimisiwa entirhweni, laha loko timhaka ta vona ti tengiwa va nga voniwa nandzu kutani va hlongoriwa.
- Endzhaku kaloko mali ya Godi yi herile Mafloza u sungurile ku kholela Godi hikokwalaho ka leswi a a kumile tithenda hi ku pfuniwa hi munghana wa yena Japisa, loyi a nga n'wi hlanganisa na vavanuna kutani a sungula ku endla vugangu.
- Godi a a nga ha swekeriwi swakudya, loko a kombisa ku vilela a a byeriwa leswaku a famba a ya ekaya hikuva u na kona. A a nga ha xiximiwi hikuva Mafloza a a tisa na vavanuna endlwini leyi a nga lo aka kutani yena (Godi) a huma a ya etlela endlwini ya Vhelaphi.
- Florence u xavile movha a nga n'wi byelangi Godi, leswi kombisaka leswaku a a nga ha n'wi teki a ri nchumu.
- U byeriwile na leswaku Masesi a hi n'wana wa yena, i wa Mandla Bamuzi, leswi endleke leswaku a titivala a ya pfuka a ri exibedhile.
- Mafloza a a pfa a ya etlela kwalomo a siya Godi a ri yexe. Loko a vutisa a a byeriwa leswaku a fambe a ya ekaya ka yena laha a heteleleke a hlongoriwa hi Vhelaphi loyi a nga nyikiwa xibalesa hi mana wa yena.
- Ku xaniseka loku ku endlile leswaku a ehleketa ku tlhelela ekaya ka yena hambileswi a a chava laha a nga hetelela a pfuniwile hi hahani wa yena Rheyila na nsati wa malume wa yena Masindi lava a va kombeleke ku n'wi heleketa.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa xivuriso lexi nge: 'Mulavi wa mpfula yi nela yena' leswi hlamuselaka leswaku munhu loyi a fambaka a endla swilo swo ka swi nga ri kahle swi tlhela swi xanisa yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X \& R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

- 11.1 Sambula.√ (1)
- 11.2 Godi a a tsakisiwa hileswi mudyondzisi wa yena a a kota ngopfu munyuziki/vuyimbeleri bya tikhwayere na leswi a a endlisa xiswona loko a ri karhi a yimbelerisa.√√ (2)
- 11.3 A nga endli swilo leswi nga ta n'wi ngenisa ekhombyeni.√√ (2)
- 11.4 I ntlimbo wa le handle√ lowu a vangeriweke wona hi ntukulu wa yena Godi loyi a a tshikile muti.√ (2)
- 11.5 A a ri munhu wa ku xixima, wo rhandza ntsako na ku va na misavu.√√ (2)
- 11.6 A ndzi ta chuhwa/chava/vilela swinene.√ A ndzi ta namba ndzi tikamba leswaku hi kwihi laha ndzi nga endla swo ka swi nga ri kahle.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)
- 11.7 Emutini wa Godi./Ekaya.√ A va vulavula hi ntlangu wa bolo.√ (2)
- 11.8 Ku hlamba√ na ku tsala ntirho wa xikolo/ntirhokaya/homework.√ (2)
- 11.9 Loko Godi a kumile ntirho wa vumininjhere eka GDC u rhandzanile na Mafloza laha a nga suka na le kaya a ya tshama na yena a hlayisa vana va yena, a rivala lava a nga va siya ekaya.√√ (2)
- 11.10 namadyambu./C.√ (1)
- 11.11 Ya paluxa leswaku Godi a a rhandza vana va yena swinene./Ya paluxa leswaku a ku ri na ku twanana/yingiselana exikarhi ka vona.√√ (2)
- 11.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku sukela ndyangu u ya tshama exigangwini a swi kahle swa xanisa.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 11.13 Ndzi nga vula leswaku i byinene,√ hikuva byi endla leswaku ku va na ntsako na vun'we endyangwini.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA NA XIPHATO XA XIVONGO (XITSALWANA)****RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**

I ntiyiso leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi. Leswi swi seketeriwa hi leswi humelelaka eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa', xihungwana xa matimu na swikhholwakhholwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' na xiphato xa xivongo xa ka 'Valoyi'.

- Eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa', Mantombi u fambile na vanhwanakulobye eku khideni laha loko va ri eku khideni nguvu ya yena yi nga nyamalala. Leswi swi nyika dyondzo ya leswaku munhu u fanele ku hlayisa swilo swa yena minkarhi hinkwayo leswaku swi nga n'wi lahlekeli.
- Mantombi u vutisile lava a a ri na vona kutani va hlamula leswaku a va yi tivi. U fambile hi nambu a yi lava ku kondza a ya kuma xikhegudyana a xi vutisa. Xikhegudyana xi n'wi byerile leswaku loko a lava nguvu ya yena u fanele a xi rhidimba hi ku xi lakatsela kunene. Leswi swi nyika dyondzo ya leswaku minkarhi yin'wana munhu a nga boheka ku endla swilo swo tika ku kuma leswi a lavaka swona.
- Tanihileswi a a lava nguvu ya yena u endlile tano. Loko a heta xi fambile na yena ekaya ka xona laha xi nga fika xi n'wi nyika nguvu ya yena leyi a yi sasekile ku tlula leswi a yi ri xiswona ekusunguleni. Leswi swi nyika dyondzo ya leswaku ku tiyisela swa vuyerisa.
- Loko a fika ekaya sesi wa yena u vile na mavondzo a navela nguvu ya Mantombi kutani na yena a teka ya yena a ya yi hoxa ematini. Loko a famba a yi lava u hlanganile na xikhegudyana lexi pfuneke Mantombi kutani xi n'wi byerile leswaku a xi rhidimba hi ririmi kambe yena u arile, a xi byela leswaku a nga na nkarhi wo lakatsela thyaka ra xona. Leswi swi dyondzisa leswaku vanhu va hluleka ku kuma leswi va swi lavaka hikokwalaho ka ku tsandzeka ku tiyisela loko swilo swi tika.
- Xikhegudyana a xi n'wi nyikangi nguvu ya yena kambe xi n'wi tshikile a famba kutani loko a fika ekaya a tikuma a ri na thyaka na swirhumbana swo fana na swa xona. Leswi swi dyondzisa leswaku mona na nkanu a swi vuyerisi kambe swi vangela khombo.
- Sesi wa Mantombi u rilile, a tisola eka mahanyelo ya yena yo hamboloka, ya makwanga na mona kutani thyaka na swirhumbana swi nyamalala a sala a ri kahle, leswi dyondzisaka leswaku loko munhu a tisola hi ntiyiso eka leswo biha leswi a swi endleke wa rivaleriwa a tlhela na yena a va na kurhula.
- Ntsheketo lowu wa tshinya na ku dyondzisa leswaku loko u endla van'wana mona na nsele na wena u nga humelela hi leswo biha naswona ku tiyisela, ku xixima na ku titsongahata swa vuyerisa.
- Xihungwana xa matimu na swikhholwakhholwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' xi nyika vutivi bya leswi rixaka ra Vatsonga ri tumbulukiseke xiswona, laha ku khorwiwaka leswaku wanuna wo sungula, Mutsonga u balekile enhlangeni a huma etandzeni leri tshikeriweke hi N'wari kutani a tiseriwa nsati, laha va veke na vana, leswi endleke leswaku rixaka ra Vatsonga ri kula.

- Hindlela leyi xihungwana lexi xi pfuna ku dyondzisa ku kota ku amukela vanhu van'wana, ku fana na leswi endliweke hi Mutsonga swo amukela rixaka leri fikeke endhawini leyi a a tshama eka yona, leswi pfuneke leswaku rixaka ra yena ri kula endzhaku kaloko vana va yena va tekanile na rixaka leri.
- Xiphato xa xivongo xa ka 'Valoyi' xi byela vanhu leswi va ka Valoyi va nga xiswona na leswi va hanyisaka xiswona, leswi nyikaka vutivi eka vahlayi bya laha va ka Valoyi va tumbulukaka va suka kona kun'we na tinyimba ta vona.
- Xiphato lexi xi tivisa vanhu na leswi va ka Valoyi va toloveleke ku swi endla, laha ku boxiwaka leswaku i vanhu va ku tshamela ku banana, ku yiva swa vanhu na ku tshamela ku tswaletela vana.
- Hi xiphato lexi vanhu va dyondzisiwa ku tirhandza na ku tinyungubyisa ku fana na va ka Valoyi lava va tivulaka timbhuri naswona va tibusu ku va va ri vachayi va tinanga hambileswi tinanga ta kona ti nga riliki, vona va tinyungubyisa hi swona.
- Swivongo swi na ntirho lowukulu erixakeni ra Vatsonga. Swi endla leswaku vanhu va nyimba yin'we va nga tekani. Ku na ku tshemba eka Vatsonga leswaku vanhu va nyimba yin'we loko va tekana va tswala vana vo dadavala.
- Swivongo swi nga endla na leswaku vana va nga lahleki na ku va vanhu va nyimba yin'we va tivana tanihi maxaka.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vanhu vutivi byo karhi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)**N'WAMBILUMAKOKORHO**

- 13.1 A xi ya eka vakokwana wa xona.√ Mana wa xona a a lovile.√ (2)
- 13.2 N'wambilumakokorho u yengile xifanyetana leswaku va ya eku khideni kutani loko va ri karhi va khida yena a huma hi ku hatlisa a ya ambala swiambalo swa xifanyetana lexi.√√ (2)
- 13.3 dya./B.√ (1)
- 13.4 Leswaku a a khomiwile kahle swinene tanihleswi kokwana a a ehleketa leswaku hi yena ntukulu wa xiviri.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 13.5 Wu va lemukisa hi khombo leri nga va humelalaka loko va hanya na munhu loyi va nga n'wi tiviki.√√ (2)
- 13.6 A yi khorwisi hikuva hixitalo vatukulu va rhandza ku vhakela vakokwana va vona loko na vakokwana va rhandza ku vona vatukulu va vona.√√

KUMBE

Ya khorwisa hikuva swa endleka vana va velekiwa va kumeka va tshama na vatswari va vona ekule, laha swi nga oloviki ku ya eka vakokwana.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)**'KU TIHORISA HIV/AIDS HI VANA LAVATSONGO'**

- 13.7 Mathonsi.√ (1)
- 13.8 I ku vuya ka masocha hi le nyimpini ya Misava ya Vumbirhi.√ (1)
- 13.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a swi fanelangi ku etlela na vana lavatsongo hi xikongomelo xa ku tihorisa HIV/AIDS hikuva a hi ntiyiso leswaku swa tshungula.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.10 Swa ndzi khunguvanyisa/vilerisa.√ (1)

XIPHATO XA XIVONGO (XIMBANGU)**'MTHOMBENI'**

- 13.11 Hungunkulu leri muphati a byelaka vahlayi rona i ra leswaku va ka Mthombeni va vitaniwa hi swivongo swo hambanahambana naswona i vanhu vo chava tinyimpi, lava va kotaka ku pona na laha swi nga languteriwangiki.√√ (2)
- 13.12 'Hi hina vathumbhi va tinthavela.'/Ntila wa 15.√ (1)
- 13.13 U hlamusela leswaku va ka Mthombeni va pona na laha swi nga tshembisiki.√√ (2)
- 13.14 U humelerisa mhaka ya leswaku va ka Mthombeni va tsemakanya/pela lwandle leri swi nga oloveki ku ri pela, ku va vona vo sungula ku ri pela.√√ (2)
- 13.15 Leswaku hi vona va ka mani na leswaku va vitaniwa hi swivongo swo tala.√ (1)
- 13.16 I mhaka ya kahle hikuva swi komba laha rixaka ra Vatsonga ri tumbulukeke kona.√√ (2)
- [25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 14: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Mativona-ha-yexe i khombo' lexi hlamuselaka leswaku loko munhu a titshemba a nga tshembi van'wana, u ta wela ekhombyeni, wu humelerisiwa swinene hi leswi humeleleke Xihangalasi etsalweni leri.

- Xihangalasi wa ka Xifiringoma a a kumisile Topisa n'wana kambe loko a heleketeriwa yena u fikile a kaneta, a vula leswaku wa n'wi lumbeta hikuva yena na ku n'wi tiva a nga n'wi tivi.
- Tata wa yena u ringetile ku n'wi khongotela leswaku loko a wu tiva nandzu lowu a pfumela kambe yena a ala no twa.
- Loko Topisa a ta va a tekiwile hi Mavhavaza, Xihangalasi hi ku vona leswaku a a tshamisekile u sungurile ku vilela laha a kombeleke tata wa yena leswaku a n'wi landzela nsati na n'wana wa yena loyi a n'wi landzuleke ekusunguleni.
- Loko tata wa yena a ala u te u ta tilandzela vona hi yexe, laha loko a fika Topisa a nga n'wi hlongola, a vula leswaku a nge tekiwi hi munhu wo fana na yena, loyi a pfumalaka vutihlamuleri.
- Xihangalasi u sungurile ku vanga pongo, a vula leswaku loko yena a nga swi lavi ku famba na yena a n'wi nyike n'wana wa yena naswona loko a nga n'wi nyikangi yena a nge fambi.
- Mavhavaza hi ku twa pongo, ra ku holovisana ka Topisa na Xihangalasi u karile a huma, laha a nga byela Xihangalasi leswaku a famba emutini wa yena naswona loko a lava nsati wa yena a ye a ya vulavula na va ka Chauke kambe Xihangalasi a ku nkanu.
- Xifiringoma na Xitlhangoma tata wa Topisa va fikile va ringeta ku n'wi kombela leswaku va famba na yena ekaya, a sukela ku karhata va ka Makhuvele kambe a ala a tlhela a va konyolola, a vula leswaku va nga ngheneleli timhaka ta yena na nsati wakwe.
- Hi ku hlundzukisiwa hi maendlelo ya Xihangalasi Topisa u karile a chuncha timbyana ti n'wi lumetela, ti chichivula na nyama laha a yisiweke exibedhlele hikokwalaho ko vaviseka, laha madokodela ya bohekeke ku n'wi tsema milenge tanihileswi maphokolo ya yena a ma nga holi.

Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi seketela xivuriso lexi nge: 'Mativona-ha-yexe i khombo' lexi hlamuselaka leswaku loko munhu a titshemba a nga tshembi van'wana, u ta wela ekhombyeni.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 15.1 Ku va a nwa ngopfu byalwa.√ Ku va a nga hlayisi vana.√ (2)
- 15.2 Loko swi ta va swi tivekile leswaku Rhoda i n'wana wa buti wa yena, Matanato u tisorile swinene ku va a lavile ku endla xihoxo xo tekana na n'wana wakwe, leswi nga xiyila.√√ (2)
- 15.3 ekhombyeni./B.√ (1)
- 15.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko u ri na munghana u fanele ku n'wi byela ntiyiso hambiloko yena a nga lavi ku wu twa.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)
- 15.5 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u lo tivangela wona hi ku rhandzana na vavasati va tinxaka timbe, lava a swi tivaka kahle leswaku a va twanani na swona swo tshama ematikoxikaya, va tirhandzela exilungwini.√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 15.6 U va lemukisa hi khombo leri va nga hlanganaka na rona loko va rhandzana na vavasati/vanhwana lava va nga va tiviki hi ku hetiseka, va ngo hlangana na vona va rhandzana ntsena.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 15.7 Ya ndzi hlundzukisa/khunguvanyisa/vavisa swinene.√ A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku tinyungubyisa hi vuchangana bya yena na vavasati va rixaka ra yena.√√ (3)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 15.8 Hi le ka Makhuvele./Eka Mavhavaza./Emutini wa Topisa na Mavhavaza.√ I Tshikani.√ (2)
- 15.9 A a nga tirhi./A a famba a nwa byalwa bya vanhu hikuva a nga ri na mali yo tixavela./A ambala macakala.√ (2)
(Va boxa SWIMBIRHI ntsena.)
- 15.10 Loko a rhandzana na Xihangalasi a a nga khomiwangi kahle hikuva u n'wi nyikile n'wana a tlhela a n'wi landzula kasi loko a rhandzana na Mavhavaza a a khomiwile kahle hikuva u n'wi tekile a tlhela a n'wi hlayisa.√√ (2)
- 15.11 Swi paluxa leswaku a a ri munhu wo delela, loyi a a nga xiximi mutswari wa yena.√ (1)
- 15.12 I muluthanyi√ hikuva u vanga dzolonga emutini wa Mavhavaza.√ (2)
- 15.13 A swi nga fanelangi hikuva a hi maendlelo ya kahle ku timela dzolonga hi dzolonga.√√

KUMBE

A swi fanerile hikuva Xihangalasi a a nga yingisi loko a byeriwa hi nomo hikokwalaho a a fanerile ku chavisiwa.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Masasani u fela nhoveni, mabihani a fela kaya', lexi hlamuselaka leswaku la saselaka vanhu a nga khensiwi, u fa xivundzeni, kasi la karhataka u fa xikarhi ka varikwavo, lexi humelerisaka mhaka ya leswaku loko u pfuna munhu u ta ku tlherisela hi ku ku endla nsele ematshan'weni yo khensa wu tikombisa hi leswi humeleleke N'wa-Vusika etsalweni leri.

- N'wa-Vusika u yile eka kokwa wa yena N'wa-Mzamani loyi a a hlayisa vatukulu va yena va swisiwana, a ya kombela n'wana wo n'wi salela na n'wana loko a ya emasin'wini.
- N'wa-Mzamani a a tsakile, a kombisa leswaku a a ta n'wi hungutela nhlayo hikuva a va hanya evusiwanini kutani a byela N'wa-Vusika leswaku a tihlawulela loyi a a lava yena, laha N'wa-Vusika a hlawuleke Boneka hileswi a a vona onge vusiwana bya kona a byi tikomba ngopfu eka yena hikuva a a hlakaleriwile a tlhela a va na tiphadi na tinhwala.
- U n'wi tekile a famba na yena ekaya ka yena laha a nga fika a n'wi dyondzisa ku hlamba a tlhela a n'wi nyika na murhi wo tola leswaku a horisa tiphadi leti a a ri na tona.
- Loko N'wa-Vusika a vona leswaku Boneka u kurile, u burisanile na nkatikulobye N'wa-Vukwele leswaku va n'wi khombisa, laha N'wa-Vukwele a nga rhanga hi ku sola hikuva a a ehleketa leswaku a nga va tekela nuna kambe a hetelela a pfumerile endzhaku ka loko va twananile leswaku loko a humile u ta tlheriseriwa eka kokwa wa yena.
- Boneka u khombisiwile kutani loko a huma etikhombeni Xikweni a n'wi teka a famba na yena eJoni, a vula leswaku u lava ku n'wi sirhelela leswaku a nga karhatiwi hi vafana va swigwamatshuku, laha loko va fikile eJoni, Xikweni a gangiseke Boneka kutani Boneka a n'wi hlamula leswaku u ta pfumela ku tekana na yena ntsena loko a hlongorile vasati va yena, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele.
- Loko Xikweni a ta va a hlongorile vasati va yena, Boneka u sarile a xanisa vana va N'wa-Vusika a va hembela a vula leswaku tata wa vona u ri a va fambe emutini wa yena, laha Khetani a nga kala a lan'wa a famba a ya lava ntirho a nga ha vuyi eka vona.
- Khegu na yena u sarile a xanisiwa hi Boneka, loko a bihile emirini a n'wi hlongola a n'wi sindzisa leswaku a ya tshama evukatini kambe a tlhela a n'wi onhela vukati bya kona naswona loko Xikweni a dyuharile a ri ephencenini, Boneka a sungurile ku ka a nga ha n'wi xiximi, na loko a vabya a a nga n'wi ongoli, a tlhela a n'wi tsona na swakudya.

Nkanelo lowu nga laha henhla wu paluxa ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Masasani u fela nhoveni, mabihani a fela kaya', lexi hlamuselaka leswaku la saselaka vanhu a nga khensiwi, u fa xivundzeni, kasi la karhataka u fa xikarhi ka varikwavo.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU**VUKOSI I MBERHA – Ndlovu P**

- 17.1 Emutini wa Xikweni.√ Xikweni a ha ku vuya eJoni na Boneka a ri na n'wana kutani a a lava leswaku N'wa-Mdaka, tati wa yena a n'wi thya vito.√ (2)
- 17.2 Hileswi N'wa-Mdaka a nga hlamala ku vona Boneka a ri na n'wana na Xikweni.√ (1)
- 17.3 U va byerile leswaku Boneka se hi yena mana wa vona naswona va nga ha n'wi vitani va ku 'mhani Boneka' kambe a va n'wi vitane va ku 'mhani' ntseka.√√ (2)
- 17.4 humaka mavele./D.√ (1)
- 17.5 Yi kombisa leswaku a nga xiximi naswona i munhu wo lava leswaku ku endliwa ku rhandza ka yena minkarhi hinkwayo.√√ (2)
- 17.6 Leswaku hi yena a phahlaka endyangwini.√√ (2)
- 17.7 A ndzi ta va ndzi nga pfumelangi hikuva a ndzi ta twa onge wa ndzi yeyisa ku ri hi ku ku komberiwa ku thya vito ra n'wana swi fanele ku va xikoweto xa ku fundzha munhu.√√
(Timaraka i to seketela ntseka. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 17.8 I xa ku n'wi sirhelela leswaku a nga dyi chefu leyi a yi cheleleke Khegu enyameni.√√ (2)
- 17.9 I ku n'wi phamela nyama yo tala ku ri hi ku masiku man'wana a n'wi nyika marhumbu ntseka.√ (1)
- 17.10 Eka n'wangulano lowu u vulavula na yena hindlela yo kombisa rirhandzu kasi eka masiku laman'wana a a vulavula hindlela yo kombisa rivengo.√√ (2)
- 17.11 Leswaku a nga yingisi.√ (1)
- 17.12 I ntlimbo wa le ndzeni√ lowu a nga lo tivangela hi ku chela chefu enyameni a nyika Khegu kasi n'wana wa yena Gwirhani u ta navela.√ (2)
- 17.13 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku va na vuxiyaxiya loko munhu a ndzi nyika swilo leswi hi ntolovelolo a ndzi tsonaka swona.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 17.14 Ndzi nga vula leswaku u endlile kahle hikuva a a n'wi twela vusiwana tanihiloko a ri makwavo wa yena.√ (1)
- 17.15 Ya ndzi khunguvanyisa/vavisa mbilu√ hikuva Gwirhani tanihi n'wana a a nga fanelangi leswaku a biwa hikwalaho ko navela swakudya.√ (2)

[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: KASI RONA HI RIHI?**

I ntiyiso leswaku Jele na Mafada va tihoxile ekhombyeni hi ku va va kunguhatile ku tshika ku hlaya tibuku va ya xava maphepha ya xikambelo hi nkarhi wo tsala xikambelo.

- Jele na Mafada a va ri vanghana lavakulu lava vunghana bya vona a byi pfhumbisiwa hi ku va mahanyelo ya vona ma fana.
- A va ri vafana lava a va nga rhandzi xikolo, hikwalaho a va swi kota ku huma etlilasini va ya xava byalwa va nwa. Leswi swi endlile leswaku swa mintirho ya vona ya le xikolweni swi nga nyawuli.
- Va kunguhatile ku xava maphepha ya xikambelo eka vafana va le Polokwane lava a va vula leswaku va tirha eka *Exam*. Jele na Mafada va xavile maphepha lawa hi *R4000* hi munhu.
- Leswi swi endlile leswaku va nga ha vi na mhaka na ku ya etlilasini hikuva a va nga ha wu voni nkoka wo dyondzisiwa hi vadyondzisi hikwalaho ka leswi vona a va tiva leswaku va khomile maphepha ya xikambelo.
- Va ringetile na ku kucetela na vadyondzi lavan'wana leswaku na vona va xava maphepha ya xikambelo kambe va nga pfumeli.
- Jele na Mafada va yile emahlweni va nwa byalwa na ku nyenga exikolweni ku kondza siku ra xikambelo ri fika, laha Mafada a nga kombela eka mudyondzisi David Baleni ku pfuna vadyondzikulobye hi ku va pfuxetisa swin'wana leswi a a tiva swi ri kona exikambelweni.
- Loko phepha ri phakiwa leswaku va sungula ku tsala, Mafada u huwelerile Jele a vula leswaku phepha leri va nga va phaka rona a hi rona. Jele na yena u tiyisisile leswaku a hi rona, laha va nga byela mudyondzisi Nkuna leswaku u va phakile phepha ro hoxeka.
- Mudyondzisi David Baleni u kombisile leswaku yena a nga tiva phepha rin'wana handle ka leri va nga phakiwa rona. Leswi swi endlile leswaku Mafada a lava mali ya yena ya *R4000* eka Jele, leyi a nga yi humesa a xava maphepha ePolokwane.
- Leswi swi khunguvanyisile Jele kutani yena na Mafada va sungula ku holova exikambelweni. Mudyondzisi David Baleni u humile a ya fonela maphorisa leswaku va ta va ta vona mhaka leyi. Mafada u ringetile ku chavisela mudyondzisi kambe a swi pfunangi nchumu.
- Jele na Mafada va tisorile ku va va xavile maphepha ya xikambelo va tshika ku hlaya hikuva swi va kanganyisile eka milorho ya vona, ngopfungopfu Mafada loyi a a ri na milorho ya ku va dokodela siku rin'wana.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa leswaku ku va Jele na Mafada va kunguhatile ku tshika ku hlaya tibuku va ya xava maphepha ya xikambelo swi va hoxile ekhombyeni loko va ri exikambelweni hikuva eku heteleleni va vitaneriwile maphorisa.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 19: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: ... XI TSEMBA NKOLO!**

- 19.1 Ekamareni ra hodela./Ehodela.√ (1)
- 19.2 A a chava leswaku u ta swi vona leswaku ku na swin'wana swo ka swi nga ri kahle hikuva a a nga si tshama a n'wi vhakela./A swi nga olovi ku n'wi vhakela hikuva a a tshama exikolweni.√√ (2)
- 19.3 U n'wi kuceterile ku ya en'angeni eGiyani ku ya susa khwiri kutani loko a ala Solly u n'wi laverile murhi a ta n'wi nyika.√√ (2)
- 19.4 tiveka./D.√ (1)
- 19.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku vugangu a byi kahle naswona byi nga ku onhela.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)
- 19.6 U va lemukisa hi khombo leri nga va humelelaka loko va tinghenisa eka timhaka ta vugangu va ri evukatini./U va lemukisa hi khombo leri nga va welaka loko va susa makhwiri./U va lemukisa hi khombo leri va nga welaka eka rona loko va pfumela ku nwa murhi wo ka va nga wu tivi leswaku wu huma kwihi kumbe lowu va nga hava vumbhoni bya vuhlayiseki bya wona.√√ (2)
- 19.7 A swi kahle hikuva swi faya mindyangu na ku susa nuna ndzhuti.√√ (2)
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 19.8 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku xixima nuna wa yena a tshika swa vugangu.√ (1)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO

- 19.9 EKheto High School./EKheto.√ A a ri mudyondzisi.√ (2)
- 19.10 Matewu.√ (1)
- 19.11 Nhlokomhaka yi ri: 'Va tshika xo khoma hi voko', leswi hlamuselaka leswaku a swi olovi ku va munhu a tshika mintolovelolo ya yena. Leswi swi yelana na ku va Xitlhanyi a tsandzeka ku tshika ntolovelolo wa yena wo yiva.√√ (2)
- 19.12 I ntlimbo wa le handle√ lowu a a vangeriwa wona hi nsati wakwe Xitlhanyi loyi a a endla swilo hindlela yo hamboloka.√ (2)
- 19.13 I munhu wo pfumala xichavo./I munhu wo ka a nga lavi ku byeriwa swihoxo swa yena.√ (1)
- 19.14 Eka Xitlhanyi√ hikuva a a toloverile ku yiva swilo a nga kumiwi kambe eku heteleleni u kumekile loko a yivile tihuku eka Score Supermarket.√ (2)
- 19.15 A ndzi ta hlundzuka/khunguvanyeka swinene.√ A ndzi ta tshika ntirho wa kona ndzi ya tilavela wun'wana hi ndzexe ndzi ta wisa ku kholeriwa.√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Xivuriso lexi nge: 'Emfutsu a yi cukumeti xiphamba xa yona', lexi vulaka leswaku munhu a nga tshiki mikhuva ya yena, xi va ntiyiso loko ku langutisiwa swiendlo swa Fumani eka ntlangu lowu.

- Fumani a a ri n'wana a ri yexe eka vatswari va yena lava a va n'wi rhandza no n'wi hlayisa swinene. Vatswari va yena a va ri vafundhisi vo xiximeka swinene, kambe Fumani yena a a ri na mahanyelo yo hamboloka lawa hambi a tsundzuxiwa a a tsandzeka ku ma tshika.
- Loko a ri exikolweni a a dzaha timbangi hi nkarhi wa xikolo, loko a fika ekaya a tiendla n'wana lonene.
- A a gangisa Xiluva etlilasini ematshan'weni yo tinyiketela eka tidyondzo ta yena, leswi nga mukhuva wo biha swinene.
- Fumani u longile mukwana a ya na wona exikolweni hi xikongomelo xo tlhava Jimmy hileswi a a lava Xiluva, nhwana wa Jimmy.
- U chaviserile Xiluva a vula leswaku u ta n'wi tlhava hi mukwana, laha loko a sechiwa a kumekeke a ri na wona na mbangi.
- Leswi swi vangerile vatswari va yena ku ya yimela timhaka ta yena loko nhloko ya xikolo Matodzi Rambuda a va vitanile a tlhela a lava ku n'wi hlongola hileswi a vula leswaku u lava ku n'wi onhela xikolo xa yena.
- Loko Fumani a tshinyiwile no rivaleriwa eka nandzu wa mukwana na mbangi, u tshembisile ku tshika ku dzaha kambe loko swi hundzile u yile emahlweni no dzaha a tlhela a byela Ntsako munghana wa yena leswaku se u lava ku dzaha Nyaupe, leswi swa ha kombisaka mikhuva yo biha leyi a a hanya yona.
- Loko mudyondzisi Kanama a n'wi vutisile leswaku u tshikile ku dzaha mbangi u hembile a vula leswaku yena u tshikile, ku ri hi ku a a nga tshikangi.
- Swiendlo swa yena swo hamboloka swi yile emahlweni hi ku va a yivela tata wa yena mali yo ringana madzanantlanu ya tirhandi a ya nyika Xiluva, a vula leswaku i yo khensa ku rivaleriwa; kambe a ala ku vula ntiyiso eka vatswari va yena hambiloko va n'wi khongoterile.
- Loko a rhandzanile na Xiluva u n'wi xisile a vula leswaku u tshikile ku dzaha mbangi kambe a a nga tshikangi.
- Loko vatswari va yena va ya empfuxelelweni eRustenburg u arile ku famba na vona, a vula leswaku u lava ku sala a hlaya tibuku kambe u sarile a vitana Xiluva a ya etlela eka vona, laha Xiluva a kumekeke a lovile hi siku leri landzelaka. Leswi swi susile ndzhuti wa muti wa vatswari va yena lava a va ri vafundhisi lava a va xiximiwa swinene emugangeni.
- Ku huma ka ntsumbu wa Xiluva na ku khomiwa ka Fumani a swa ha humelerisa mikhuva yo biha leyi a a nyuperile eka yona, laha a ala ku yi tshika.
- Fumani u khomiwile, leswi vangeleke vatswari va yena xiphiko, laha va bohekeke ku suka empfuxelelweni va ya vona yena ejele. U tlherile a yisa emahlweni vubihi hi ku teka xiboho xo tisunga endzhaku ka rifu ra Xiluva, leswi siyeke vatswari va yena na gome ro loveriwa hi n'wana un'we na xiphiko xo ya kombela ku rivaleriwa eka Hon'wana.

Mikhuva hinkwayo ya Fumani yo biha leyi nga laha henhla yi seketela swinene xivuriso lexi nge: 'Emfutsu a yi cukumeti xiphamba xa yona', leswi vulaka leswaku munhu a nga tshiki mikhuva ya yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

- 21.1 A a ya kombela rivalelo eka Jimmy.✓ (1)
- 21.2 Xiluva a a gangisiwile hi Fumani a nga n'wi byeli Jimmy kutani loko Jimmy a swi kuma a kariha swinene.✓✓ (2)
- 21.3 Xiluva a a lava mhaka yi vulavuriwa va rivalelana hi xihatla kasi Jimmy a lehisa mhaka a hlwela ku rivalela.✓✓ (2)
- 21.4 rhandza./B.✓ (1)
- 21.5 I ntlimbo wa le handle✓ lowu a va vangeriwa wona hi Fumani loyi a a gangisa Xiluva kutani swi va holovisa.✓/I ntlimbo wa le handle✓ lowu a va vangeriwa wona hi Vonani loyi a a byeletela Jimmy timhaka ta ku gangisiwa ka Xiluva hi Fumani kutani swi va holovisa.✓ (2)
- 21.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku tinghenisa eka timhaka ta vugangu ndza ha ri exikolweni i ku tivangela swiphiko leswi nga ta ndzi tsandzisa ku yisa tidyondzo ta mina emahlweni.✓✓ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 21.7 Ku nga va ku ri mhaka yo va a karhele ku tshama a holoveriwa hi Jimmy a vula leswaku u rhandzana na Fumani ku ri hi ku Xiluva a a ha rhandza yena swinene, a a nga si va na yona miehleketo yo rhandza Fumani.✓✓ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 21.8 A ndzi ta va ndzi va tsundzuxile leswaku a va dyondze xikolo, va hambana na ku tinghenisa eka timhaka ta vugangu hikuva swi nga kavanyeta tidyondzo ta vona.✓ (1)
- 21.9 Exitichini xa maphorisa eBaralonga./Exitichini xa maphorisa.✓ A va huma empfuxelelweni eRustenburg./A va huma empfuxelelweni.✓ (2)
- 21.10 Fumani a a khomiwile hikokwalaho ka leswi Xiluva a a loverile ekaya ka vona.✓✓ (2)
- 21.11 Ma humelerisa rirhandzu lerikulu leri a a ri na rona eka n'wana wa yena.✓✓ (2)
- 21.12 Vatswari va Fumani a va tshamela ku tenga milandzu leyi a yi vangiwa hi n'wana wa vona.✓✓ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 21.13 U va lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko n'wana a honisa switsundzuxo swa vatswari.✓✓ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

- 21.14 Swi endla ndzi vaviseka emoyeni./Swa ndzi vilerisa✓ hikuva va tshikile ntirho wa nkoka wo chumayeleda vanhu rito ra Xikwembu hikokwalaho ka Fumani wo tsandzeka ku yingisela leswi va n'wi byelaka swona.✓

KUMBE

Swa ndzi tsakisa✓ hikuva va kombisa rirhandzu ra vutswari eka n'wana wa vona.✓

(2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25

NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XITANDZHAKU XA A: XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	5–6	4	3	2	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthla yo hambanahambana lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ma nyikiwile, kambe ma nga ri hinkwawo lama seketeriweke himfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
TIMARAKA TA 6					
XIVUMBEKO NA RIRIMI	4	3	2	1	0–1
Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato. -Mavonelo ma tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo swa ririmi, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleke. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ma na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.
TIMARAKA TA 4					

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.

XITANDZHAKU XA B: XIYENGE XA B NA C: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA MATSALWA - NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthla yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hindlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ma nyikiwile, kambe ma nga ri hinkwawo lama seketeriweke hindlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi timhaka hinkwato leti hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriweke, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mahlamuselelo matsongo ya nhlokomhaka; a ku na timhaka leti hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo titsongo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Matwisiselo matsongo ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Matwisiselo matsongo swinene ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBeko NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkhluluko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato. -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ma tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhlulukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkhlulukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkhlulukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hixitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkhlulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkhlulukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–18	10–13	6–8	0–4

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.